

Keresztutak a gazdasági elitbe*

Almási Balogh Elemér és érdi Krausz Simon karriertörténete

A gazdasági elit mobilitásával kapcsolatos vizsgálatok kezdettől fogva nagy érdeklődéssel fordultak a budapesti Kereskedelmi Akadémia, mint kibocsátó intézmény felé.¹ Aligha véletlen, hogy első megközelítésben Lengyel György épp Krausz Simon kimenő évfolyamát választotta illusztrációul a foglalkozásválasztás bemutatására. Krausz Simon ugyanis önéletrajzában hosszasan foglalkozik az iskolaévekkel (különösen a „felelés elleni részvénytársaság” szokott érdeklődést kiváltani), s eközben a pályáivra is kitékint (Krausz 1937).² A kilencvenes évek közepén az „Életút és szocializáció” című szemináriumom egyik diákja vállalkozott arra, hogy összevesse az Akadémia törzskönyvei alapján az osztálytársak rekrutációs bázisát és mobilitási pályáikat. Alapos levéltári adatgyűjtés után gondos statisztikai elemzést készített, végül mégis soványnak ítéltük az eredményt (Palotai é.n.). A mobilitás-vizsgálat bevett kategóriái (pl. apa és gyermek foglalkozása), a különböző forrásokban szereplő eltérő kategorizálás, nem igazán adtak módot az életutak dinamikus megközelítésére. Legújabbán egy számítógépes vizsgálat is megjelent, amely a Kereskedelmi Akadémia 1860 és 1906 között végzett diákjainak rekrutációját és mobilitását elemezte, s eközben első ízben tett kísérletet a „foglalkozási kategóriák” két dimenzió mentén („hierarchikus”, „ágazati”) történő kódolására (Bódy – Szabó 1997).³

A magyar bankárok karriermintáinak vizsgálatánál, Krausz Simon magánbankári tevékenységét tanulmányozva tűnt fel, hogy kereskedelmi akadémista évfolyamtársaitól markánsan különböző banki pályát futott be, midőn kombinálta a menedzseri és az önálló cégfőnöki pályamintát (Kövér 1987). Az iskolai névsorokat kutatva az is szemet szúrt, hogy a pesti Kereskedelmi Akadémia 1888/89-ben végzett évfolyamának egy másik hallgatója, Balogh Elemér (mellesleg később a Közgazdasági Egyetem létrehozásának egyik kezdeményezője) szintén hagyott hátra önéletírást, ám ebben meg sem említette kereskedelmi akadémista tanulmányait (Balogh 1938). Méltán adódik tehát a statisztikai, levéltári és narratív források összekapcsolását illető kihívás. Adva van két narratív forrás, bár explicite csak az egyikben esik szó az akadémiai tanulmányokról, mégis

* A szöveg eredeti változata előadásként hangzott el a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1997. júniusi veszprémi konferenciáján.

1 Lengyel 1986, 1989. Az első esetben épp az 1888/89-ben végzett évfolyamon, a második esetben az 1880/81 – 1894/95 közötti évekből 20%-os mintavétel alapján készült az elemzés. Az 1907-es forrás kategóriarendszerét, az utóbbi mintavételes analízis keretében, Lengyel György először egy Balázs Jánossal közös írásban aknáta ki (Balázs – Lengyel 1986: 15–18).

2 Krausz önéletrajzából ekkor kerültek be a forgalomba az osztálytársak (menedzseri) pályáivra vonatkozó mondatok: „A nagy átlag maradt közepén, mint ahogy az iskolában is ott volt. Pályafutásuk: gyakornok, tiszviselő, évtizedek után cégvezető, némelyik aligazgató, egy páran most már nyugalmazott igazgatók.” (Lengyel 1986: 248; 1989: 120)

3 Náluk már a fenti Krausz Simon idézet folytatása is a látószögbe került: „Mások ugyanakkor: gyakornok, tiszviselő, majd önálló cégfőnök.” (Bódy – Szabó 1997: 311) Az akadémiai törzskönyvi anyag számítógépes feldolgozásán tudomásunk szerint Karády Viktor is dolgozik.

a másik hallgatása is „beszédese” lehet, ha sikerül a hiány mögé pillantanunk. Adottak a Kereskedelmi Akadémia törzskönyvei, amelyek feltüntetik nemcsak a születés helyét, dátumát, hanem az aktuális lakóhelyet is, az apa „polgári állásával”.⁴ Szerencsés esetben fellelhetők az akadémiai zárvizsga (érettségi) bizonyítvány-könyvei, amelynek tisztázata tartalmazza az előiskolázottságot. Kötet formájában megjelentek az Akadémia jubileumi emlékkönyvei (ezek közül csak az 1907-es szerepel a társadalomtörténeti tudatban), amelyek két különböző időmetszetben szerepeltetik a hajdani diák „mostani állását” (Bricht 1896, Szuppán 1907). Esettanulmányom egy évfolyam példáján az intra- és intergenerációs mobilitásvizsgálatok dinamikusságának néhány általános kérdését felsegeti, kvantitatív és narratív források összevetése alapján.

Az intergenerációs mobilitás mérésekor a szülő és a gyermek „státusát” szokás összevetni. A Kereskedelmi Akadémia osztálykönyveibe beírt „polgári állás” és a fiú – jubileumi emlékkönyvekben összegyűjtött – „mostani állása” (1896, 1907) azonban nehezen kapcsolható össze. Több ponton értelmezési problémák vetődnek fel.

A „polgári állás” korabeli értelmezése már önmagában interpretációt kíván. Az apa (gyám) „polgári állása” ráadásul az iskolai anyakönyvekből az iskoláztatás időpontjára vonatkozik. A Kereskedelmi Akadémia végzős hallgatói esetében 17–18 éves diákok szülei. Az apa (gyám) „ekkori polgári állására”. Ez lerövidíti a nemzedékek közötti lehetséges mozgás mérésének feszítvívját. Amennyiben változás történt az apa „polgári állásában” a gyermek születése és a felső középiskolai tanulmányok ideje között, ezt a változást figyelmen kívül hagyja. Apai emelkedés esetén rátelepíti a gyereket az apai lendület ívére, apai süllyedéskor viszont a ténylegesnél nagyobbnak tünteti fel a fiú elrugaszkodását. A beleszületett státushoz viszonyított mérésre tehát a két generáció között csak akkor ad módot, ha az „apa polgári állása” közben változatlan maradt. Az *intergenerációs* mobilitást tehát csak egy elnyújtott statikus induló állapothoz képest regisztrálhatja megbízhatóan. Hogy ennek a kérdésnek van-e és mekkora a jelentősége, azt azzal próbáltuk tesztelni, hogy a budapesti születésűeknél visszakerestük az apa „polgári állását” a születési anyakönyvekben.⁵ Ez egy esettanulmányban (vagy néhány év metszetében) természetesen elvégezhető volt, hiszen a törzskönyvekben általában pontos születési adatokat találunk, de minden adatra vontakozóan aligha megvalósítható. Ezáltal lehetőség nyílt azonban arra is, hogy az elárvult gyerekeknél rekonstruálhassuk a szülő eredeti státusát.

A fiú „mostani állása” nem azonos „kódrendszerben” készült, mint az anyakönyvek „atyai polgári állása”. Kérdéses tehát, hogy a karrier stációi hogyan hozhatók közös nevezőre az apák adataival. A tevékenységi szerkezetre való egyszerűsítés (östermelés, ipar, kereskedelem) inkább csak banalításokat eredményezne, s az ágazati és hierarchikus tengely mentén történő bontás sem képes megoldani a problémát (Bódy – Szabó 1997: 336–339). Viszont a fiúk pozíciói két különböző időmetszetben is rendelkezésre állnak, nagyjából azonos nomenklatúra szerint, ezért a fiúk dinamikája (*intragenerációs*)

⁴ Budapest Főváros Levéltára (BFL) VIII. 141.

⁵ BFL Mikrofilmtár. A szülők térbeli mobilitását jelzi, hogy míg a 129 utolsó évre beiratkozott diákból csak 50 született Budapesten, 1888-ban, az érettségi idején már 66-nak a szülei (gyámjai) laktak a fővárosban. Ezeknek a szülőknek egy része Bécsből költözött Budapestre, többnyire láthatóan „konvertibilis” foglalkozást űztek (orvos, hivatalnok, vendéglős), de nem egy közülük előzevegység után lett migránsná.

legalább e két metszet között pontosabban leírható. Persze az első metszet nem biztos, hogy az első munkahely is, s a második sem a végső poszt, de tételezzük fel, hogy 18 évvel az érettségi után, már nagyjából eldőlt, hogy kiből mi lesz.

Adva van tehát az apák pályívén (legalább is a budapesti születésűek esetében) két adatfelvételi pont (a fiú születésekor, illetve végzésekor), valamint a fiúkénál ugyancsak kettő (1896, 1907), amelyek páronként legalább a generáción belüli elmozdulás mérésére alkalmasnak tűnnek, s az egyéni életút dinamikus szemlélete remélhetőleg a generációk közötti mobilitásra nézve is árnyaltabb kép kialakítását teszi lehetővé. Balogh Elemér és Krausz Simon élettörténete mindkét vonatkozásban tanulságos hivatkozási alapul szolgál.

A „POLGÁRI ÁLLÁS”

Az apa „polgári állásának” feljegyzése az iskola törzskönyveiben lehetővé tette, hogy évenként statisztikai összesítés készüljön a tanítványok szüleiről.⁶ Balogh Elemér és Krausz Simon évfolyamán ez az alábbi kategóriákat (az alábbi sorrendben) eredményezte (1. táblázat).

Az iskolai összesítés rovatcímeiből végső soron jól látható, hogy a „polgári állás” egyik legfontosabb kritériuma az „önálló egzisztencia” léte vagy nem léte volt. A névszerinti bejegyzéseknél azonban nem ezek az összesített kategóriák szerepeltek, hanem konkrétabb foglalkozási besorolások. Ezeket a táblázatban analitikusan megpróbáltuk megfeleltetni a hivatalos statisztika adatainak. A legtágabb (és leggyakoribb) jelölés a „*kereskedő*” volt, ahol nem használták az „önálló” jelzőt, de eként értelmezték. Ezt csak elvétve specifikálták: néhány fővárosi nagykereskedő, a megyeszéki özvegy szatócs, valamint egy-egy korcsmáros, vendéglős, kávéháztulajdonos, szállodás esetében. Ide sorolták az ügynököket is. Ettől lényegesen eltért az iparosok kategorizálása, itt analitikusan épült fel a csoportosítás. Szinte csak egyedi foglalkozások léteztek, mindössze ketten kerültek az általánosító „*iparos*” kategóriába. Egyértelmű aggregálás jellemezte a „*földbirtokos, bérlő*” csoportot, a korban láthatóan magától értetődően idesorolták a gazdatisztnak, vagy gazdásznak nevezett személyeket is. Az „értelmi foglalkozások” (csak orvos, tanár és mérnök volt ebben az évfolyamban) szintén a hivatás szerinti alkotóelemekből tevődtek össze. Míg azonban az orvosgyerekek valóban orvos apától származtak, a törzskönyv tanár „szülői” közül valójában kettő is gyám volt, egyikük egyenesen az árvaházi igazgató. Elmosódottabb tartalmú kellett, hogy legyen a „*hivatalnok*” kategória értelmezése, hiszen ide nemcsak a különböző hivatalnoknak nevezett állásúakat, a könyvelőket, MÁV felügyelőket sorolták, hanem láthatóan a nyugalmazott főerdészt, sőt – altisztként – az egyleti szolgát is. Az egyéb rovatot is felszívó gyűjtőkategóriaként azonban leginkább a „*magánzó*” szolgált. Ide került nemcsak a bejegyzett foglalkozás nélküli, hanem például az özvegy, akkor is, ha nem volt a törzskönyvben megjelölve a státusa. Az adatokat tehát a statisztikai összesítésnél nem egészítették ki az eredeti törzskönyvben, noha mindenkit be kellett sorolni valahova.

⁶ A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 32. évi jelentése (az 1888–89-iki tanév végén) Bp. 1889. 56–57.

1. táblázat

*A szülő „polgári állása” az iskolai törzskönyvben és ennek összevetése
a tanulók hivatalos statisztikájával 1888/89*

Apa polgári állása (törzskönyv)	Osztály			Összes	Apa állása (statisztika)
	A	B	C		
kereskedő	21	19	14	54	
nagykereskedő	1	1	1	3	
terménykereskedő		1		1	
szatócs			1	1	
ügynök	1	1	3	5	önálló kereskedő 69 (53,5%)
korcsmáros		1	1	2	
vendéglős		1		1	
kávéház tulajdonos	1			1	
szállodás	1			1	
iparos		1	1	2	
szódagyáros	1			1	
szappangyáros	1			1	
vállalkozó	1			1	
bérműves tulajdonos	1			1	
paszományos	1			1	
intézet tulajdonos		1		1	
cukrász		1		1	önálló iparos 17 (13,2%)
tímár		1		1	
építési vállalkozó		1		1	
fodrász		1		1	
pék			1	1	
cipész			1	1	
szállító			1	1	
szabó			1	1	
aranyműves			1	1	
földbirtokos	4	2	2	8	
gazdatiszt	1			1	földbirtokos, bérlő 13 (10,1%)
földbérlő		1	1	2	
gazdász		1	1	2	
hivatalnok	2	1	4	7	
főerdész	2			2	hivatalnok 10 (7,7%)
egyl.szolga	1			1	
orvos	1	2		3	
tanár		1	2	3	orvos, ügyvéd, tanár 7 (5,4%)
főmérnök			1	1	
magánzó	2	3	3	8	
szülésznő			1	1	magánzó 13 (10,1%)
foglalkozás nélkül		1		1	
nincs adat	1		2	3	
Összesen	44	42	43	129	100%

(Megjegyzés: a hivatalos statisztika „alkalmazott kereskedő” és „alkalmazott iparos” rovata ezekben az osztályokban üresen maradt.)

ANYAKÖNYVTŐL A TÖRZSKÖNYVIG: AZ APÁK INTRAGENERÁCIÓS MOBILITÁSA

Az ötven budapesti születésűként feltüntetett akadémistánál visszakerestük a *születési anyakönyvi* bejegyzéseket. A találati arány nem mondható túlzottan rossznak. A 30 izraelitából egynek nem bukkantunk a nyomára, a 20 keresztényből pedig 4 adat (4 római katolikus) hiányzik. (A Kereskedelmi Akadémián evangélikusként bejegyzett Balogh Elemért valójában reformátusként anyakönyvezték.) Bonyolítja a képet, hogy a születési anyakönyvekben alkalmazott kategóriák (eredetileg: „Conditio”, vagy „Stand”, amit először hol „állásnak”, sőt néha „jellemnek” fordítottak, majd a „polgári állás” lett a hivatalos definíció) sem feleltethetők meg egyértelműen az iskolai törzskönyvek nomenklatúrájának. A születési anyakönyv több specifikációt tartalmaz és az elnevezések változásának valódiságát legfeljebb a cím- és lakjegyzékből ellenőrizhetjük, de az sem mindig nyújt eligazítást.⁷

Itt csak az egyes esetek mérlegelése, illetve a mozgásirányok meghatározása segíthet:

a. Egyértelmű a mobilitás, ha valaki számvevőből terménykereskedővé, lisztkereskedőből kávéház tulajdonossá, vagy gabonakereskedőből földbirtokossá avansált. Az első esetben az önállóvá, a második és harmadik esetben a tulajdonossá válás jelzi az apa „állásának” dinamikáját.⁸ Ugyancsak világos az apa előrehaladása az egyetemi doktori cím elnyerésével.⁹

b. Szintén világos a „polgári állás” változása az apa halálával. Van aki így a statisztikában egyenesen réteghatárt ugrik át: egy serfőző apa gyermekének gyámja tanár (még pedig a Kereskedelmi Akadémia tanára) lesz, egy gabonaügynök fiának pedig az árvaházi igazgató.¹⁰

c. Az előzvegyüléssel függött össze – mint láttuk – a magánzó kategória terjeszkedése: így lett a szesznagykereskedő, a pénzváltó, a nemes megyei tisztviselő özvegyéből egyaránt magánzó, míg a kereskedelmi akadémiai tanár özvegye a törzskönyvben nem kapott ugyan új osztályozást, de az iskolai statisztikában őt is a magánzókhöz sorolták.¹¹

d. Van ahol a lefelé irányuló mobilitás az önállóság elvesztésében mutatkozik meg: a cipézmester egyleti szolgává válása még akkor is erre utal, ha a statisztika „hivatalnoki” kód mögé rejti ezt. Krausz Simon apja esetében a születési anyakönyvben még rőföske-
reskedő szerepelt, az akadémiai törzskönyv a szokásos kereskedőt tartalmazta, de a cégjegyzék (és a fiú önéletrajza szerint is) ekkor már szénkereskedő, s valójában a mama vezeti az üzletet.¹² A memoár egyértelműen utal a lefelé mobilitásra: „Kis vagyonkáját

7 Különösen igaz ez – mint láttuk – a rendkívül általános értelemben használt „kereskedő” kategória esetében. A fia születésekor az anyakönyvben „szatócsként” jelölt Brand Ignác, a fiú osztálykönyvében „kereskedőként” szerepel, amit azonban aligha tekinthetünk mobilitásnak, hiszen az 1888-as budapesti cím- és lakjegyzékben szintén szatócsként szerepel. Deutsch Sándor rőföske-kereskedőnek minősült fia születésekor, a matrikulában „kereskedőnek”, a címjegyzékben ismét csak „rőfösnek”.

8 Goldmann Mihály, Freund Henrik, Leitner Jakab a konkrét példák.

9 dr. Zsengeri Samu polgári iskolai tanár esetében.

10 Müller József, illetve Teutelbaum Károly gyámjai.

11 Winter Mária, Waizenkorn Mária, özv. Tassy Sándorné, illetve özv. Tóth Gáborné „polgári állása”.

12 Weil Dávid, illetve Krausz Mór. Az előbbi Weil (később Vida) Jenő, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. vezérének apja. Tévedésen alapulhat a történeti szociológiai irodalom azon állítása, hogy Krausz Simon „anyakönyvi adatainak egy utalása szerint napszámos – ipari segédmunkás – apától származott.” (Vö. Lengyel 1989: 133)

elszedték tőle; gyermekkorom legelső évei, amelyekre vissza tudok emlékezni, már tisztes szegénységben találtak bennünket” (Krausz 1937: 11). Mindkét esetben az elszegényedésre utal a gyerekek tandíjmentessége is. Bár nem kívánunk elébe vágni az eseményeknek, mégis említést érdemel, hogy e két utóbbi atyai lefelé mobilitásból az évfolyamon a 20. századi gazdasági elit két igen meredek ívű karrierje ágazott ki.

Akár állást módosítottak a szülők, akár nem, lakásukat – két-három kivételtől eltekintve – szinte valamennyien megváltoztatták a városon belül a jelzett időszakban. Eközben pedig gyerekeik számára különböző iskolákat választottak.

„UTÓÍTÉLET” ÉS ELŐISKOLA

Balogh Elemér azt állítja visszaemlékezésében, hogy „A helyzet elfajulásában súlyos felelősség terheli a magyar társadalmat is, hogy részint kényelemszeretetből, részint előítéletből távoltartotta magát a szabad pályáktól. A magyarok eszményképe a diploma volt, nyugdíjas közhivatali állás, katonáskodás, legfeljebb ügyvédi és orvosi pálya. Így került a múlt század utolsó évtizedeiben lassanként idegen kézre az ipar, kereskedelem és a gazdasági erőforrások nagy része, valamint a sajtó.” (Balogh 1938: 44) A tétel a harmincas évek légkörében távolról sem új (legfeljebb az keltheti fel érdeklődésünket, hogy a folyamat a 19. század „utolsó évtizedeire” kelteződik). Az érvelés mégis belső ellentmondásokat hordoz. Az indoklás olyan „ex ante” mentalitásbeli indítékokra hivatkozik, mint a „kényelemszeretet” és az „előítélet”. Ugyanakkor miközben befejezett felsőfokú tanulmányokra („diploma”) volt szükség a korban a szabadfoglalkozású ügyvédi, orvosi hivatáshoz, ez semmiképpen nem mondható el sem a közhivatalokról, sem a gazdasági pályákról, sem az újságírásról. Az érvelés szerint vélt indítékok és az elérni kívánt tanulmányi szintek keresztbe metszik egymást hivatalnokok és leteinerek között. A személyes élettörténeti elbeszélés szempontjából mégis mindez azért érdemel figyelmet, mert felveti a kérdést, hogyan magyarázza akkor Balogh Elemér – utólag – saját pályaválasztását. Eképpen: „Pályaválasztásomra döntő befolyással volt anyai nagyanyám Bécsben élő öccsének, Zápory-Regenhart Ferencnek példája, aki az akkor igen nagy tekintélynek örvendő »Allgemeine Depositenbank«-nak volt elnöke s a losonczy, pozsonyi posztógyárak és késmárki vászongyár tulajdonosa. Ünnepszámba ment, amikor a minisztériumokkal való tárgyalás céljából Budapestre rándult... Hazautazása előtt rendszerint egy-egy körmöci aranyat nyomott mindegyik gyermek markába. Ennek a bőkezűségnek hatása alatt már hatéves koromban elhatároztam, hogy én is »bankár« leszek. Tanulmányaimat következetesen ennek a célnak szolgálatába állítottam. Vizsgáimat kitüntetéssel tettem le s így azonnal állást kaptam a Grötschl Imre vezetése alatt álló Magyar Országos Központi Takarékpénztárban, ahol alkalmam volt néhány év alatt a bank- és váltóüzlet minden ágában tájékozódni.” (Balogh 1938: 8–9) Az itt nem részletezett tanulmányok és valóban kitűnő vizsgák abból álltak, hogy négy, a fasori Evangelikus Gimnáziumban töltött év után a Kereskedelmi Akadémián szerezte meg három év alatt az érettségit. (Ezt azonban – mint említettük – kifelejtí az önéletírásból!) Sokkal fontosabbnak tartja viszont a visszaemlékezés a „4. tüzérezrednél” töltött önkéntesi évet,

amelyről hosszasan ír. Az iskolai tanulmányokat a pálya végéről visszatekintve láthatóan háttérbe tolja az élet iskolája. Aminek döntő jelentősége volt a későbbi pálya szempontjából, az a - bécsi nagybácsi által protezsált - tanulmányutak Bécsben, Berlinben és Párizsban, majd a szülőkkel párizsi emigrációjuk idejéből ismerős Károlyi Sándor hívása a Hangya élére 1898-ban. Szó esik ugyan arról is, hogy a tervek szerint még Angliába is át kívánt rándulni „felsőfokú textiliskola látogatása” céljából, de ezt keresztülhúzta a gróf ajánlata. Bécsben, Berlinben és Párizsban egyébként különböző bankoknál gyakornokoskodott, s bár közben - saját szavai szerint - „különös előszeretettel kultiválta a közgazdasági tudományokat”, s van olyan életrajzi lexikoncímszó, amely jogi tanulmányokkal ajándékozta meg, nincs semmilyen konkrét adat arra, hogy a magyar Közgazdaságtudományi Egyetem kezdeményezője ténylegesen egyetemi tanulmányokat folytatott volna, s talán nem túlzás, ha azt feltételezzük, hogy bizonyos értelemben a diplománélküliség e feszültségéből fakadhatott maga az egyetemi indítvány. Úgy tűnik mindezt számára a Közgazdasági Kar 1925-ös „honoris causa” doktori címe is csak részben kompenzálhatta.¹³ Alighanem ezért övezi hallgatás kései önéletírásában is felsőkereskedelmi, voltaképpen középfokú tanulmányait. S bár a közgazdasági pályán ez mindenre képesített ekkoriban, a fertősalmási Balogh családban (a nagyapa Széchenyi és Kossuth háziorvosa volt, az apa is homeopata orvos) ez a diplomás mivolthoz nem, legfeljebb csak az „úriember” státusz megtartásához volt elegendő.

Krausz Simon önéletírása a fentieknél sokkal nagyobb szerepet tulajdonított az iskolázatásnak. Eleve sokat írt az épp akkoriban V. kerületivé váló főreálról, ahol eredetileg ő is (gépészmérnöki) diplomáról álmodott.¹⁴ „...amikor gyermekésszel is rá kellett eszmélnem arra, hogy szegény édesanyám milyen gyötrő gondok között nevel bennünket: Pali bátyámat, Dóri öcsémet és engem, és tart mellettünk külön francia tanárt, külön angol tanárt, elbúcsúztam - nem kis fájdalommal - gépészmérnöki álmaimtól és siettem a kereskedelmi pályára, hogy minél gyorsabban fejezzem be iskoláimat és miharabb kenyérkereső legyek.” (Krausz 1937: 13-14) Krausz emlékirataiban az iskolának - az eljövendő pályáivra nézve - nemcsak saját szempontjából tulajdonított meghatározó jelentőséget. Ide vág a gyakran idézett passzus: „Már az iskolában kibontakoztak osztálytársaim jövő fejlődésének kontúrjai. A nagy átlag maradt a középben, mint ahogy az iskolában is ott volt. Pályafutásuk: gyakornok, tisztviselő, évtizedek után cégvezető, némelyik aligazgató, egy páran most már nyugalmazott igazgatók. Mások ugyanúgy: gyakornok, tisztviselő, majd önálló cégfőnök” (Krausz 1937: 20). Saját konkrét pályaválasztásáról szólva azonban ő is a gyakorlati képzés (és szintén a megfelelő ajánlólevelek) fontosságát hangsúlyozza: „A legtöbb fiúnak álma a Hitelbank volt. Ha jól emlékszem, a Hitelbank már belépéskor fizetett és pedig havi harminc forintot. Nagy pénz volt ez, amikor lakást, teljes ellátást, fűtést, mosást lehetett kapni harminc forintért. Én azonban a Schosberger S. és Fia céget választottam, mert úgy gondoltam, hogy ott többet tanulok, gyorsabban érvényesülök és különben sem éreztem magamban hajlamot az

13 Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Levéltára 6/h 10. Honoris causa doctorok törzskönyve 1.

14 Két fiával közösen 1917-ben 10 000 K-s alapítványt is tett az iskola javára (Vargha 1922: 27). Csak megjegyezzük, hogy Krausz Simon mérnöki vágyait végül egyik fia beteljesítette, amit azonban - az unoka emlékezete szerint - a bankárságtól való megcsömörlésként élt meg. Érdi-Krausz György szíves közlése (1982).

irodai tisztviselői pálya iránt. Inkább a való élet csábított, mint a tengerparti fiúkat a végtelen óceán.” (Krausz 1937: 27) A diplomás álmokat tehát a mihamarabbi kenyérkereset és gyors érvényesülés reménye sodorta el.

Ha most az emlékezet „utóítéleteit” összevetjük a statisztikai adatokkal, anyanyelvi szempontból semmiképpen sem igazolható a nyolcvanas évtizedre a Balogh Elemér (és sokan mások) által emlegetett kényelmes „magyar” társadalmi mentalitás. Az évfolyamnak 89%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, 10% pedig német volt. (Az egyetlen szerb végül nem jutott el az érettségiig.) A narrációban persze nem is az anyanyelvről, hanem valójában a „családnév és felekezet etnicitásáról” volt szó. Az évfolyam túlnyomó többsége valóban német családneveket viselt. Felekezetileg az évfolyam háromnegyed részben (74,4%) izraelitákból, egyötödös nagyságrendben pedig (20,9%) római katolikusokból rekrutálódott. Láthatóan megindult ugyanakkor a névmagyarosítás, elsősorban a zsidók körében. Néhány apa változtatta meg családnévét (a polgári iskolai tanító, a vasúti hivatalnok, a hivatalnok szülő), de az egyik idősebb diák (mellesleg később Vázsonyi sógora) már maga magyarosít 1888-ban. Ugyanezt még ketten teszik meg az érettségi évében.¹⁵

Ami pedig az előiskolázást illeti, mint az „etnokulturális” mentalitás egyik megnyilvánulását: a Kereskedelmi Akadémia érettségi bizonyítványaiából az A és a C osztályban rekonstruálható, hogy hova jártak a fiatal emberek előzetesen (a B osztály könyve sajnos hiányzik). Az év vége és az érettségi szelekciója miatt az osztályoknak a létszáma természetesen apadt a beiratkozáshoz képest. Az A-ból 37-en, a C-ből pedig 38-an kaptak ún. zárbizonyítványt 1889 folyamán. 75 fő alapján azonban van lehetőség, hogy az egész évfolyamra (116 érettségizőre) következtetéseket vonhassunk le.

2. táblázat

Az A és C osztályos diákok előiskola és felekezet szerint 1888/89

	Gimnázium	Polgári	Reál	Vegyes	Összesen
r. katolikus	11	2	1	3	17
evangelikus	-	-	-	-	-
református	1	-	-	-	1
izraelita	27	10	19	1	57
Összesen	39	12	20	4	75

Az akadémiai évfolyamon az egynegyed alatti kisebbségben levő keresztények mintegy kétharmada gimnáziumból érkezett. Az izraeliták csaknem felerészt szintén gimnáziumból (47,9%), csak egyharmadrészt reáliskolából (33,3%), s bő egyhatodos arányban polgári iskolákból (17,5%) verbuválódtak. A továbbtanulás szempontjából az iskoláztatás stratégiái tehát már a Kereskedelmi Akadémia választása előtt jócskán összekeveredtek. Balogh Elemér évfolyamát például az Evangelikus Főgimnáziumban későbbi akadémista társai közül nemcsak két evangélikus és egy római katolikus, hanem öt izraelita kollégája látogatta.¹⁶ Krausz Simonnal az V. kerületi főreálban 14 későbbi

¹⁵ Szalkayra, Vasra és Törökre. A későbbi névváltoztatások külön tárgyalást érdemelnek.

¹⁶ Evangelikus Országos Levéltár (EOL) 38.f. 234. Budapesti Evangelikus Főgimnázium Bizonyítványkönyve az 1887/86 évről. Az izraeliták közül egy földbirtokos, egy magánzónak tekintett özvegy, a másik három pedig kereskedő fia.

végzős társa járt együtt, kettő volt közülük római katolikus, a többi izraelita.¹⁷ Ugyanakkor a különböző eredetű csoportok keveredése kétségtelenül erőteljesebben haladt előre a gimnáziumban, mint a főreálban. Felekezeti etnikumhoz köthető egyértelmű iskoláztatási stratégiáról azonban távolról sem lehet beszélni.¹⁸ Ha hinni lehet az ex post kijelentéseknek, eredeti szándékai szerint Balogh azért engedett az atyai ágon megörökölhető diplomaszerező kívánalmakból, mert az anyai ágon mintaként szolgáló nagybácsi vagyoni pozíciója vonzóbbnak mutatkozott számára. Krausz Simonnál viszont a diplomás ambíciókat a gimnáziumnál egy évvel hamarabb érettségit adó kereskedelmi akadémia mihamarabbi kenyérkeresete motiválta. Ha úgy tetszik: Balogh von Haus aus státusörző, Krausz pedig ex ante mobilitási igényeit fogta vissza. Balogh Elemér és Krausz Simon pályája a Kereskedelmi Akadémián mindenesetre keresztezte egymást (ezt képletesen értve, hiszen nem egy osztályba jártak), s a mobilitási út itt nem is vált ketté, sőt az érettségi után ugyancsak párhuzamosan indult. Balogh ugyan a Magyar Országos Központi Takarékpénztárat (MOKTÁR), Krausz Schosbergeréket választotta, de karrierjük ebben a stádiumban – Krausz Simon fent idézett emelkedési prognózisait tekintve – nagyon is hasonló irányba mutatott. Az önéletrajz alapján természetesen nekünk is ki kell emelnünk Balogh Elemér önkéntesi évét (és státust adó tartalékos tiszti rangját). Az azt követő bécsi, berlini és párizsi praktikáns évek azonban bár térben (és a nemzetközi tapasztalat megszerzésében) eltávolították a két karriert egymástól, de nemzetközi piaci értelemben Balogh javára. Baloghot inkább a valutaügy (a bimetallizmus) érdekelte, Krauszt pedig a tőzsde vonzotta, de a pályák ekkori elágaztatása csak az utólagos okoskodás műve lehetne.¹⁹ Az álláspiacon Balogh – megfelelő ajánlólevelekkel a zsebében – talán még kommerciálisabban is viselkedik ezidőtájt, mint az egyetlen – bár kétségtelenül igen patinás – céghez ragaszkodó kollegája. De még az agráriusok által felkarolt szövetkezeti mozgalomhoz való hazatérés sem tekinthető önmagában a piacorientáltság antitézisének, hiszen – mint épp a Balogh Elemérről szóló nekrológ vallotta 1938-ban – „a Hangyának a magyar nép kommerciális elmaradottságát kellett helyrehoznia...” (Dömötör 1938: 5).

17 BFL VIII. 36. V. ker Főreál. Névkönyv. A katolikusok között 1 földbirtokos, 1 pedig hivatalnok gyermeke, az izraelitáknál 1 földbérlő, 1 magánzó, 5 kereskedő, 1 ügynök, 1 vasúti hivatalnok, 1 paszományos, 1 pénzbeszedő, 1 pedig özvegy varrónő fia. A két utóbbi eset a születési anyakönyvek és az akadémiai törzskönyvek között tanulságos áthidalással szolgál. A pénzbeszedő közelebbről megvilágítja a korábban már tárgyalt cipésmesterből egyleti szolga deklasszálódást (Weil Dávid). Az utóbbi esetben a Kereskedelmi Akadémián az özvegy státusa nincs megjelölve, itt viszont kiderül, hogy varrónőként tartotta el magát.

18 Karády Viktor feltételezi az 1870-80-as évek középiskolás diákságában „egy mobilitást célzó zsidó és a reprodukcióra beállított keresztény iskolahasználati modell lényeges struktúrális különbségét” (Karády 1997: 189).

19 Balogh az emlékiratban azt írja, hogy Berlinben „a báró Erlanger-csoport bankjában kapott” állást. (A bárósított Erlanger családra vonatkozóan lásd Klarmann 1978: 27-45.) A tapasztalat egy életre szól: „Itt tanultam meg igazán dolgozni, mert reggel 9-től este 8-ig tartott elfoglaltságom.” (Balogh 1938: 12) Az Akadémia jubileumi kiadványából megtudhatjuk, hogy a meg nem nevezett merkantil cég a „C. Schlesinger & Comp.” volt (Bricht 1896: 179). Előtte Bécsben másfél évig a nagybácsi igazgatta Allgemeine Depositenbanknál, Párizsban pedig utána a Société Générale pour l'Industrie en Russie-nél nyert alkalmazást (Kun – Lengyel – Vidor é. n.: 509-510).

ÁLLÁS ÉS MOBILITÁS: A FIÚK INTRAGENERÁCIÓS MOBILITÁSA

Krausz Simon értelmezésében a kétféle, gazdasági elitbe vezető karrier-minta – nevezük az egyszerűség kedvéért cégtulajdonosinak és menedzserinek – minden különbözősége ellenére nagyon is hasonló (átlagos) íven haladt. Legfeljebb nem jutott fel mindenki a csúcsra. Ahhoz, hogy a Kereskedelmi Akadémiáról kikerültek (nemzedéken belüli) mobilitását megvizsgáljuk, a jubileumi kiadványok forrásközlésének kategóriarendszerét kell szemügyre vennünk.

3. táblázat

A Kereskedelmi Akadémián 1889-ben érettségizettek állása 1896-ban és 1907-ben

Állás	1896	1907	Besorolás
nincs adat	7	6	
meghalt	5	9	
földbirtokos	1	2	<i>földbirtokos, gazdász</i>
gazdász	1		
tulajdonos	2	3	
cégfőnök	1	1	
cégtárs	3	7	<i>cégtulajdonos</i>
beltag	1	9	
kereskedő	2	2	
ügynök		1	
bizományos	1		
vezérigazgató		2	
igazgató		4	
cégvezető		7	
cégjegyző		1	<i>vállalati vezető</i>
irodavezető		1	
gazdi főnök		1	
pénztárfőnök		1	
főtisztviselő		1	
titkár		1	
intéző	2	7	
gondnok		1	
főkönyvelő	2		
könyvelő	1		
pénztáros	2		<i>tisztviselő</i>
levelező	3	4	
tőzsdeintéző	1		
tisztviselő	63	34	
külföldön	1	1	
cégnél	12	6	
szabadfoglalkozású	3	3	<i>szabadfoglalkozású</i>
magánzó	1	1	<i>magánzó</i>
Összesen	116	116	

A két időmetszetben való hasonló szempontú adatközlés már önmagában lehetővé tesz egyfajta összevetést. A névszerinti nyomon követés viszont valóban dinamikus elemzést is megenged.

A „mostani állások” olyan csoportosítását kerestük, amely egyfelől adekvát az adatgyűjtés szemléletével (az itt végzetek mire vitték, milyen magas polcra jutottak?), másfelől esetleg nem zárja ki, hogy bizonyos összevetést végezhesünk az „ősök” nemzedékével (vö. 1 táblázat). A kategóriák egy része itt jóval tisztább formában áll előttünk (pl. magánzó). Nincs különösebb gond a „földbirtokos, gazdász”, illetve a „szabad foglalkozások” csoportjának megfeleltetésével. A „kereskedő” amott túlzott általánosságát itt a „tisztviselő” univerzális használata váltotta fel. Meg kellett különböztetnünk egymástól az alsóbb rangú tisztviselőket, a vállalati (felső) vezetőket (menedzserek) és a cégtulajdonosokat, miközben ennek a differenciálásnak az apáknál nem igazán volt jelentősége, hiszen ott szinte mindenki tulajdonos volt.²⁰ 1896 és 1907 között a differenciálatlanul „tisztviselőként” megnevezettek száma 63-ról 34-re csökkent, miközben nagymértékben megugrott a státus szerint mind pontosabban jelölt vállalati vezetők csoportja (titkártól a vezérigazgatóig). A legnagyobb problémát azok a besorolások (inkább definiálatlanságok) okozzák, amelyek nem közlik az illető pozícióját, csak annyit tudatnak: „a PMKB kőbányai fiókjában”, „Ivanits K. M. esernyőgyári cégben”, „atyja fakereskedésében” stb. Az első esetben nyilván tisztviselőről, a másik kettőben viszont családi cégben való „meg nem határozott” alkalmaztatásról van szó. Ezek különválasztására ismét csak egyéntől egyénig haladva tehetünk kísérletet. Arra azonban ez a néhány példa is felhívja a figyelmet, hogy külön gondot kell fordítani az „atya cégek megöröklésének” változataira.

1896 és 1907 névszerinti összevetésének legérdekesebb hozadéka, hogy bebizonyítható, hogy a delikvenseknek több mint fele 18 évvel az érettségi után, 1907-ben ugyanott dolgozott, mint bő évtizeddel annak előtte (62 fő). S ezek közül mindössze háromnak sikerült cégtárssá előre rukkolnia. Érdemben azok haladtak előre, akik a cégváltoztatásban is mobilak voltak:

a. Egyesek úgy, hogy egyik részvénytársaságtól egy másikhoz igazoltak (8 fő), egyéni cégtől részvénytársaságihoz léptek át tisztviselőnek, majd menedzsernek (5 fő).

b. Mások viszont úgy, hogy részvénytársasági tisztviselőből önállósították magukat (8 fő), vagy egyéni cégnél betöltött alkalmazotti viszonyukat önálló cégfőnöki poszttal cserélték fel (6 fő) – másutt. S a két út a Krausz Simonnál leírtaknál nemcsak bonyolultabb keresztutakat sejtet a századforduló Magyarországon, hanem egymást helyenként átfedő karriertörténetet ír le.

MOZGÁSLEHETŐSÉGEK MOBIL ÉS STABIL GENERÁCIÓK KÖZÖTT

Ha most a budapesti születésűek pályáját a kiválasztott négy metszetben (kettő a szülőnél, kettő a fiúnál) vesszük szemügyre, akkor első látásra megállapíthatjuk, hogy a házas szülők életében nagyjából ugyanannyi mobilitási eseményt regisztrálhatunk a gyerek születése és érettségi éve közötti durván 18 évben, mint a fiúnál, annak érettségi-jétől az 1907-ig eltelt szinte ugyanannyi idő alatt. A vizsgált 50-ből 12 szülő, illetve 13 fiú volt saját generációján belül dokumentálhatóan mobil. A két csoportot azonban

²⁰ Az apák és 1907 között a legfontosabb intergenerációs trendnek az összhallgatóságban az „önálló – alkalmazott váltás” tűnt (Bódy – Szabó 1997: 320).

csak 4 eset kapcsolta össze, azaz a budapesti születésűek közül csak négy intragenerációsán mobil szülő gyermeke változtatott maga is nemzedékén belül státust.

Tanulságos, hogy az immobil fiúi utak közül (19 tisztviselő – tisztviselő, 9 cégtulajdonos, cégtárs, beltag – cégtulajdonos, cégtárs, beltag, 1 magánzó – magánzó) 6 tisztviselő – tisztviselő, 1 cégtárs – cégtárs, 1 magánzó – magánzó mögött a szülőknél változatos mobilitási ívek húzódnak meg a gyermek szocializációs időszakában. A „tisztviselő – tisztviselő” típusú immobil fiúkarrierket elemzésbe vonva: a szülőknél kereskedő – kávéháztulajdonos, kereskedő – földbirtokos, serfőző – tanár (gyám), tisztviselő – magánzó (özvegy), ügynök – árvaházigazgató (gyám), tanár – (özv) mobilitási lépéseket találunk. A szülő felfelé mozdulása elsősorban tulajdonossá válást jelent, a lefelé mobilitás legjellemzőbb oka demográfiai: az árvaságra jutás. Bár a családfő elvesztése az akadémiai matrikulákban nem mindig jelent lefelé mobilitást. Ha ilyenkor akár a mama magánzó besorolásából, akár a gyám foglalkozásából indulnánk ki, komolyan melléfoghatunk az apa eredeti státusához viszonyítva.

A végzés utáni időszak mobil fiainál az alábbi utakat találjuk: tisztviselő – vezérigazgató, tisztviselő – cégvezető (2 db.), tisztviselő – irodavezető, alkalmazott – igazgató, tisztviselő – intéző, továbbá főkönyvelő – cégtárs, tisztviselő – beltag (2 db.), tisztviselő – magkereskedő, sertésbizományos – divatárúkereskedő, valamint szállótulajdonos – tisztviselő, illetve joghallgató – hírlapíró. A *tisztviselő – menedzser* típusú pályák sorát (összesen 6 eset) Balogh Elemér Hangya-vezérigazgatói székbe emelkedése vezeti, a *tisztviselő – cégtulajdonos* jellegű utakat (4 eset) pedig a Schosberger cég főkönyvelői posztjáról a Krausz és Bettelheim tőzsdebizományos cég társtulajdonosává váló Krausz Simon fémjelzi (a céghez a tőkét – mint ismeretes – csendestársként Blum Bernát biztosította). A bizományos – önálló kereskedő, joghallgató – hírlapíró mobilitás ugyanúgy egyedi esetnek tűnik fel, mint a tulajdonos – tisztviselő státushanyatlás.

A négy kétszeresen intragenerációsán mobil pályaszakaszt tekintve a tisztviselő – beltag út mögött a szülőnél kereskedő – magánzó (Davidsohn), a tisztviselő – igazgató váltást cipézmester – egyleti szolga (Weil) elmozdulás előzte meg, a tisztviselő – cégvezető lépés mögött tanító – tanár (Zsengeri), a joghallgató – hírlapíró háttérben mérnök – főmérnök előrelépés (Vidéky) szerepelt. A mobil fiúk karrierjét tehát mind felfelé, mind lefelé irányuló szülői mobilitási események anticipálhatták. A leggyakoribbnak azonban a stabil háttér mutatkozott. Az immobil fiúk esetében a felfelé és lefelé húzó pályák egyaránt előfordulhattak. Mégis azt kell feltételeznünk, hogy a szülői intragenerációs mobilitás tekintetbe vétele nélkül a fiúk saját nemzedékén belüli mobilitása nehezen értelmezhető.

4. táblázat

Intergenerációs mobilitás és stabilitás 1889 és 1896 között

Önálló – tisztviselő pozícióváltás	23
Önálló – önálló stabil pozíció	13
Tisztviselő – tisztviselő stabil pozíció	7
Nincs adat	7
Összesen	50

Az 50 budapesti születésű kereskedelmi akadémista közül az elhelyezkedés után intergenerációsán 20 fő nem változtatott érdemben a státusán. A legjellemzőbbnek talált *önállóból tisztviselő* váltásra 1889 és 1896 között 23 eset fordult elő (egyszerűség kedvéért most önállónak tekintve önállóakat, értelmiségieket és tulajdonosokat egyaránt). Az intergenerációs pozícióváltoztatók közül 7 szülőnél tudjuk, hogy már az ő életük során valamilyen irányú mobilitás előzte meg a nemzedékek közötti mozgást. Az intergenerációsán mobil 23-ból 14 fiú státusa a továbbiakban érdemben nem módosult a rákövetkező 1896 és 1907 közötti bő évtizedben. Biztosan lassanként araszolgattak előre a számlétrán, de nem emelkedtek a felső vezetői szintig. 5 fő esetében a tisztviselői pozícióból menedzseri karrier következett, míg másik 4 életút-nál az első lépésben tisztviselői pályát választók második nekifutásra önálló céget alapítottak, vagy ilyenben lettek beltagok.

Az érettségi évétől lényegében felnőttként családnevet változtató 12 volt akadémista között megoszlanak a mobil (5 fő) és a stabil karrier (4 tisztviselő, 2 cégtag, 1 ismeretlen). Valamennyien izraeliták és mindegyikük magyar anyanyelvűnek számított már tanulmányai befejezése idején.

Az önéletrajzok alapján mindennek a háttérnek az ismeretében vehetjük szemügyre a generációk közötti áramlások hajszálereit és hajtóerőit. Az anyakönyvek és törzskönyvek adatai alapján sem Balogh Eleménnél, sem Krausz Simonnál az apai állás-megjelölés szerint a szülői foglalkozás nem jelzett mobilitást. (Hogy ténylegesen Krausz Simon esetében más volt a helyzet, azt a memoárból tudhatjuk.) Saját karrierjükben azonban 1896 és 1907 között (s méginkább utána) mindketten nagyívű pályát futottak be. Balogh tisztviselőből vezérigazgatóvá, Krausz főkönyvelőből cégtárssá avansált (miközben mindketten céget változtattak).

Balogh Elemér a MOKTÁR után nemzetközi magáncégeknél gyakornokoskodva tette meg a döntő lépést a Hangya-szövetkezet (előbb valójában ügyvezetői) vezérigazgatói széke felé, eközben eredményesen mozgósította a szülői kapcsolatrendszerét. Pályája betetőzéseként a huszas években gazdasági főtanácsosi címet és örökös felsőházi tagságot kapott (Kun - Lengyel - Vidor é. n.: 511). Krausz Simon karrierje szintén magáncégtől indult, később önállósította magát, majd (immár 1907 után) saját cégéből kilépve, de az elvi irányítást abban megtartva, egy részvénytársasági nagybank igazgatóhelyetteseként kombinálta - hol sikeresen, hol sikertelenül - a magán-, illetve társasági karrier tulajdonosi és menedzseriális útjait (Kövér 1987). 1918-ben nemesi címet kapott érdi prédikátummal (Gerő 1940: 117).

Mindkettőjük mobilitása mögött azonban - felekezeti háttértől függetlenül - ott kell látnunk azt a plusz hajtóerőt, amelyet Balogh Elemér számára a diplomaszerező szülői mintától az anyagi emelkedés reményében történt eltérés, Krausz Simonnál pedig a szülői deklasszációból származó emelkedési többletlendület és a diplomaszerezésről anyagi okokból való kényszerű lemondás jelentett. Ezek a rejtett mozgatórugók azonban a matrikulák statisztikai elemzéséből legfeljebb körvonalazódnak, a lehetőségek mélyebb összefüggései csak a narratív források értelmezése révén valószínűsíthetők.

A narratív források viszont nemcsak akkor sokatmondóak, ha beszélnek valamiről, hanem ha mellébeszélnek, netán valótlant állítanak vagy hovatovább hallgatásba burkolóznak.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balázs János – Lengyel György 1986: A közgazdasági és műszaki pályák elterjedése Magyarországon. In: Hrubos Ildikó (szerk.) *Közgazdász és mérnök generációk társadalmi helyzetének néhány jellemzője*. 1–39.
- Balogh Elemér, almási 1938: *Emlékeim. A negyvenéves „Hangya” és a Közgazdasági Egyetem története*. Budapest
- Bódy Zsombor – Szabó Zoltán 1997: A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1860 és 1906 között végzett hallgatóinak rekrutációja és mobilitása. In: Sasfi Csaba (szerk.) *Iskola és társadalom. /Zalai Gyűjtemény, 41./ Zalaegerszeg, 311–341.*
- Bricht Lipót 1896: *A budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapításától 1895-ig*. Budapest
- A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 32. évi jelentése (az 1888–89-iki tanév végén)*. Budapest, 1889.
- Dömötör László 1938: *Emlékezés Balogh Elemérré*. Budapest
- Dr. Gerő József (szerk.) 1940: *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke*. Budapest
- Karády Viktor 1997: A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása (1867–1910). In: Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, 169–194.
- Klarmann, Norbert G. 1978: Unternehmerische Gestaltungsmöglichkeiten des Privatbankiers im 19. Jahrhundert (dargestellt am Beispiel des Hauses Erlanger Söhne) In: H. H. Hofmann (Hrsg.) *Bankherren und Bankiers. Büdinger Vorträge*. Limburg, 27–45.
- Kövér György 1987: Egy magánbankár a XX. században – Krausz Simon. *Valóság* 9, 56–62.
- Kövér György 1993: Az Osztrák–Magyar Bank magyarországi tisztviselő-jelöltjei (1892) In: Glatz Ferenc (szerk.) *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Budapest, 255–261.
- Krausz Simon 1937: *Életem. Krausz Simon emlékiratai*. Budapest
- Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.) é. n.: *Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932*. Budapest
- Lengyel György 1986: A magyar gazdasági elit rekrutációja és képzettsége a XIX. században és a XX. század első felében. *Medvetánc* 2–3. 235–259.
- Lengyel György 1989: *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében*. Budapest
- Palotai Bori: *Krausz Simi és Társai*. Kézirat
- Szuppán Vilmos (szerk.) 1907: *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857–1907. Emlékkönyv*. Budapest
- Vargha Zoltán 1922: *A budapesti V. ker. m. kir. Áll. Bólyai-Főreáliskola első félszázada (1872–1922)*. Budapest